

Bologna-folyamat, hallgatói mobilitás, tandíj

A Bolognai Deklaráció (ugyanígy a későbbi dokumentumok) aláírása óta számos tudományos és közéleti vita középpontjába került. A Bologna-folyamat tükrében elemezzük a hallgatói mobilitás és a tandíj összefüggését. Bemutatjuk a tandíj hallgatói mobilitásra gyakorolt pozitív hatásait, természetesen meg nem felelkezve annak bizonyos társadalmi csoportokra gyakorolt negatív hatásairól sem (kitérünk a tandíjat csökkentő/kompenzáló támogatások körére). Célunk az, hogy felhívjuk a figyelmet e két momentum jelentőségére, valamint az, hogy eloszlassuk azt a sűrű ködöt, mely a tandíjat lengi körül.

Bevezetés

Valószínű, hogy nincs még egy olyan felsőoktatással kapcsolatos téma, amely ennyire megosztja mind a szakmai, mind a politikai közösségeket, mind pedig az egész társadalmat. Tanulmányunk címében két – látszólag egymástól távol eső – fogalmat sorakoztattunk fel. A tandíj körüli vita egyik katalizátora talán az annak az egyoldalú megközelítése, a helytelen, sokszor szakszerűtlen interpretálása. Arra vállalkozunk, hogy a tandíj és a hallgatói mobilitás tárgykörét úgy tárgyaljuk (a dolgozat véges keretei között), hogy bemutassuk azoknak minden aspektusát – természetesen minden politikai felhangot mellőzve.

A témák bemutatásakor mindenképpen ki kell térni egy, a mai felsőoktatásban talán legmeghatározóbb változás, a Bologna-folyamat rövid áttekintésére. A Bologna-követelmények is közvetve vagy közvetlenül érintik e két témát, sőt a Bologna „teljes” megvalósulása elképzelhetetlen ezek nélkül. Véleményünk szerint nem is a tandíj az igazi probléma, sokkal inkább a felsőoktatási rendszer átfogó „reformjáról” van szó, ez azonban hazánkban a tandíjkérdésben csúcsosodik ki (ez érinti leginkább a hallgatók és családjuk pénztárcáját, míg pl. a képzés lineáris volta nincs közvetlen hatással a családi kiadásokra). A hallgatói mobilitás ezzel szemben az a témakör, amelyben mindenki egyetért. Ennek ellenére számos problémát vet fel a hallgatói mobilitás. A kérdés ebben az esetben – szemben a tandíjjal – nem úgy vetődik fel, hogy legyen vagy ne legyen, hanem úgy, hogy hogyan lehet megvalósítani – azaz az ördög a részletekben bújik meg.

A tanulmányunkban átfogó elemzést kívánunk adni a hallgatói mobilitás és a tandíj összefüggéseiről. Bár mindkettő önmagában is kiemelt jelentőségű téma, mégis fontosnak tartjuk a kettő komplex vizsgálatát. A két téma összekapcsolásától a tandíj kérdésének újragondolását várjuk, és azt, hogy ez az eleve neuralgikus

pont kreatív és nyugodt társadalmi és tudományos diskurzus tárgyává válhat. Cé-lunk, hogy felhívjuk a figyelmet e két momentum jelentőségére, valamint, hogy eloszlássuk azt a szürke ködöt, amely a tandíjat lengi körül.

Bologna-folyamat rövid áttekintése

A Bologna-folyamattal az európai egyetemek adekvát választ kívánnak adni a globalizált világ új kihívásaira. A XX. század '60-as éveiben a felsőoktatás intéz-ményi struktúrája gyökeresen átalakult. Ennek okaiként említik az oktatás töme-gesedését, az állami szerepvállalás változását, valamint azt, hogy folyamatosan változott azoknak az értékeknek a köre, amelyeket a társadalom a felsőoktatástól elvár(t). Hrubos Ildikó az európai egyetemek előtt álló feladatok véghezvitelét egy új „társadalmi szerződésben” látja.[1]

A Bologna Nyilatkozat egyik legfőbb célja, hogy a hallgatók olyan diplomát kapjanak képzésük végeztével, amely elősegíti a munkavállalók elhelyezkedését, valamint növeli az európai felsőoktatás versenyképességét. A nyilatkozat alá-írói ennek megvalósulását a diplomamellékletben (Diploma Supplement) látják, amely biztosítja a diplomák összehasonlíthatóságát. A Nyilatkozat értelmében a képzést ún. lineáris (lépcsős) képzési rendszerré alakítják. Az első lépcső a töme-ges képzés színtere (BA, BSc), a második szinten jelenik meg a tulajdonképpeni egyetemi képzés, valamint ennek folytatása a PhD, amelynek célja az elitképzés. Fontos tényezője a folyamatnak egy egységes kreditrendszer (ECTS) kidolgozá-sa, amely lehetővé teszi mind a horizontális, mind pedig a vertikális mozgást a képzési rendszerben. Nem utolsósorban pedig lehetőséget ad a szerzett kreditek időben egymástól távol eső felhasználására. Ehhez szervesen kapcsolódik a kö-vetkező célkitűzés, amely a hallgatói (és oktatói, kutatói) mobilitás megterem-tése. Mobilitás alatt a megfogalmazók nem csupán a térbeli, időbeli, hanem a képzési rendszeren belüli mozgást is értik. A diplomák kölcsönös elismerése (és összehasonlíthatósága) csak abban az esetben valósulhat meg, ha az intézmények egy egységes minőségbiztosítási rendszer feltételeinek felelnek meg; ennek ér-dekében ezeknek a szervezeteknek egységes alapokon kell nyugodniuk az EU-ban. Végül mindezek mellett alapelveként jelenik meg az EU-identitás kialakítása és erősítése, ehhez az EU-ismeretek tananyagba való beépítésén túl szükséges nemzetközi intézményi együttműködés megteremtése.

A Bologna-dokumentumokból világosan kitűnik, hogy a folyamat célja a mo-bil munkaerő megteremtése, amely tudatos munkavállalóként lép fel az európai munkaerőpiacon. A mobil munkaerő megteremtésének előfeltétele a hallgatói mobilitás, amelynek következtében a hallgatók szert tehetnek olyan ismeretek-re, képességekre, stratégiákra, amelyek elősegítik az európai munkaerőpiachoz való alkalmazkodást.[2] Egy másik dokumentumban [3] pedig egyértelmű távlati célként szerepel az Európai Unió versenyképességének növelése, amely 2010-re

olyannyira kiteljesedik, hogy Európa válna a világ legversenyképesebb régiójává – ez az „Oktatás és Képzés 2010” munkaprogram.[4]

A munkaprogram teljesíthetősége az idő előrehaladtával egyre kétségesebbé válik. A kitűzött célok eléréséhez szükséges eszközök nem elegendők. Vannak olyan területek, amelyek esetében nemcsak stagnálásról, de visszalépésről is beszámolhatunk. Az egyik ilyen terület a közkiadások terén bekövetkezett csökkenés, amely a reformok finanszírozásának fenntarthatóságát kérdőjelezi meg. Ennek egyetlen orvossága lehet, mégpedig a magántőke bevonása az oktatási rendszerbe. Ennek egy lehetőségét elhessegettük a tandíj leszavazásával. Maradt még a vállalatok bevonása, ez azonban szintén nem lesz egyszerű feladat, hiszen ismeretlen a vállalatok számára a felsőoktatásba fektetett vagyon megtérülési rátája. A másik probléma, amely megkérdőjelezi a program megvalósítását, az oktatási rendszer struktúrájából adódik. Az oly sokat emlegetett szakoktatás és szakképzés növekedése addig nem várható, míg ez a képzési forma nem illeszkedik megfelelően az oktatási rendszer többi részéhez – nem lehet továbblépni ebből a képzési formából, valamint a transznacionális mobilitási lehetőségek sem célozzák meg a szakképzésben résztvevő tanulók csoportját. További hiányosság a LLL-ben részt vevő felnőttek alacsony száma, valamint a felsőfokú szakképzésben tanulók alacsony aránya. Az utóbbi összefügg a munkaerőpiac tájékozatlanságával is, mivel a munkáltatók többsége nem ismeri ezeket a képzéseket, bizonytalan az itt végzett diákok tudását illetően, ennek következtében nem alkalmazza őket. Nem tisztázottak azok a készségek, kompetenciák sem, amelyeket a jövőbeni munkavállalóktól elvárnak a munkaerőpiacon. Végül, de nem utolsósorban elengedhetetlen a tanárképzés hiányosságait megemlíteni, amely nagyban befolyásolja a diákok teljesítményét. A jelenlegi tanárképzés nem ad elegendő eszközt a pedagógusok kezébe, amellyel meg tudnának felelni az egyre heterogénebb csoportok/osztályok tanításából adódó kihívásnak. Kétséges tehát a tanárok felkészültsége diákjaik megfelelő oktatására és nevelésére, amit továbbképzésekkel igyekeznek kompenzálni.[5]

A fent megfogalmazottak 2010-ig szóló távlati célként szerepeltek. Európa versenyképességének növelésében nem kis szerep jut az innovációnak, a mobil munkaerőnek – ennek kapcsán a felsőoktatásnak. A mobil (európai) munkaerő megteremtéséhez nagyfokú szemléletváltás szükséges számos európai felsőoktatási intézményben. A mobilitás lehetőségét, a mobilitási csatornákat már a felsőoktatási szférában is meg kell teremteni. A mobilitás egyik mozgatórugója minden bizonnyal a tandíj, természetesen annak minden pozitív és negatív hatásával együtt, amelyek kifejtésére tanulmányunk későbbi fejezetében vállalkozunk.

Közhelynek számít, mégis fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a Bologna-folyamat legfontosabb célkitűzése a hallgatói (oktatói és kutatói) mobilitás megteremtése – ezt minden deklaráció újra és újra megerősítette.[6] Az a cél, hogy megvalósuljon a hallgatók mobilitása intézmények és szakterületek között, valamint hazai és nemzetközi szinten egyaránt.[7] Ehhez természetesen szükséges a szorosabb intézményi együttműködés, a képzések összehangolása, az ECTS bevezetése és alkalmazása, valamint az ösztöndíjak és a diákhitelk hordozhatóvá tétele.

Mielőtt rátérnénk a kutatási eredmények bemutatására, meg kell említenünk, hogy a mobilitásnak több formájával is találkozhatunk. Az alábbiakban a felsorolás szintjén megemlítjük, hogy Barakonyi mely formáit különbözteti meg a mobilitásnak [8]:

- Longitudinális mobilitás: adott képzési lépcsőben, szakon vagy intézményben időben rugalmasan végezhető a tanulmányok.
- Horizontális mobilitás: adott képzési lépcsőben a tanulmányok, ill. résztanulmányok azonos szakon más intézményben folytathatók (Magyarországon és külföldön egyaránt).
- Vertikális mobilitás: az egyik lépcsőben való diploma megszerzése lehetőséget nyújt a következő lépcsőben a tanulmányok folytatására.
- Képzési terület-, képzési ág- vagy szakváltás: a megkezdett tanulmányok folytatása egy másik szakon, területen viszonylag kis veszteséggel.
- Keresztmobilitás: lépcsők közötti szak- ill. diszciplínaváltás.
- Kilépés a munkaerőpiacra, és visszatérés a tanulmányok folytatása céljából.

Külföldiek Magyarországon

A legtöbb szakirodalmi forrás mobilitás alatt a külföldre irányuló mozgást érti, és az ezt elősegítő ösztöndíjakra és külföldi együttműködésekre helyezi a hangsúlyt. Egy kutatás szerint [9] a külföldi hallgatók aránya a 2003/2004-es tanévben hazánkban az összes hallgatói létszámnak csupán 3,2%-át tette ki (ez kb. 13 ezer hallgatót jelent).[10] Legtöbbjük a környező országokból érkezik, magyar anyanyelvű határon túli közösségekből, így természetesen magyar nyelvű oktatásban vesznek részt – hozzávetőlegesen a külföldi diákok 60%-át teszi ki ez a csoport. A fennmaradó 40% Németországból, Izraelből és Norvégiából érkezik hazánkba. Ennek alapján elmondható, hogy igen kevés az olyan külföldi hallgató, aki idegen nyelvű oktatásban részesül. Az intézmények alapvetően rendkívül büszkék arra, ha külföldi hallgatóik vannak, s ebben az adott szak/kar és a magyar oktatási rendszer kiválóságát vélik felfedezni. Az intézményeknek komoly presztízszt jelent a külföldi hallgatók minél nagyobb arányú jelenléte, ugyanis ezt tekintik

a képzés elfogadottsága mérőeszközének a nemzetközi munkaerőpiacon.[11] A presztízs mellett fontos megemlíteni azt a tényt, hogy a nem magyar állampolgárok Magyarországon csak költségtérítéses képzésben vehetnek részt – kivételt képeznek ez alól az ösztöndíjban részesülő külföldi diákok. Szükséges ez azért, mert a nem magyar nyelvű képzések állami támogatást nem kapnak. A külföldiek körében népszerű képzést folytató intézmények már ráébredtek arra, hogy igen magas árat lehet kérni e hallgatóktól egy-egy szemeszterért „cserébe” – nem véletlen az orvosi karokon a költségtérítés igen magas összege –, s így próbálják meg csökkenteni a forráshiányt, így ez a jelenség egyféle jövedelemszerző stratégiaként értelmezhető.[12]

A valóság azonban eltér ettől. A legtöbb (idegen anyanyelvű) külföldi hallgató azért választja Magyarországot, mert olcsóbb itt megszerezni a diplomát, mint saját hazájában vagy egy népszerű külföldi intézményben. Néhány felmérés szerint a magyar felsőoktatás magas színvonala is szerepet játszik ebben a választásban [13], ezt azonban csak bizonyos esetekben fogadhatjuk el. Feltehetően vannak olyan országok, ahol alacsonyabb a képzés színvonala mint Magyarországon, de azért azt mégsem hihetjük, hogy minden külföldi hallgató a „világhírű” magyar egyetemekre akar járni.

Magyarok külföldön

Az előzőekben ismertetettekkel szemben sokkal inkább jellemző tendencia, hogy a magyar diákok hosszabb-rövidebb időn keresztül külföldön folytatják tanulmányaikat. Ennek egyik oka a nyugati egyetemeknek a magyarországihoz képest jóval fejlettebb infrastrukturális felszereltsége. A magyar hallgatók kiutazása növekvő tendenciát mutat, azonban probléma, hogy főként a gazdagabb családból származó diákok felülreprezentáltak a mobil hallgatók körében. Ezzel hátrányba kerülnek az amúgy is hátrányos helyzetű fiatalok, ugyanis kevés olyan szervezet van, amely kifejezetten ebben a körben fejt ki támogató tevékenységét. Annyit azonban pozitívként értékelhetünk, hogy sikerült elérni Magyarországon is azt, hogy kormányhatározat rendelkezik az Európai Felsőoktatási Térség megvalósítása érdekében a hallgatói mobilitás elősegítéséről.[14] A 2007-es londoni találkozó ismételten megerősítette a mobilitás növelésének célkitűzését.

Hatos Pál bemutatja az új felsőoktatási törvény ide vonatkozó részét, azonban ismét csak a külföldre és a külföldről Magyarországra irányuló mobilitásra vonatkozó részéről beszél.[15]

Nemzetközi kitekintés – egy német kutatás eredményei

Egy a DAAD (Német Akadémiai Csereszolgálat) megbízásából végzett felmérés, amely 2007 elején internetes adatgyűjtés segítségével több mint ötezer hallgatót kérdezett meg a mobilitással kapcsolatban, érdekes eredményekre jutott. A kutatás szerint a mesterképzésben résztvevő hallgatók mobilabbak a bachelor hall-

gatóknál, illetve mindkét szinten a külföldön tartózkodási idő lerövidülésének lehetünk a tanúi. Emellett a kutatók felfigyeltek az egyéni/szervezetlen mobilitás visszaesésére is. A német felmérés egy fontos eredménye a mobilitás gátjaira hívja fel a figyelmet. A fő akadályozó tényezők között említették a megkérdozett hallgatók az anyagiakat, a tanulmányi idő meghosszabbodását, a küldő intézmény nem megfelelő támogatását és az információhiányt. Konklúzióként azt vonták le a kutatók, hogy a Bolognában benne van a mobilitás növelésének a potenciálja, csak ki kellene aknázni a lehetőségeket. Ez pedig a felsőoktatást irányító szervek felelőssége. Fontos megfigyelés, hogy a hallgatók nem a szakmai ismeretek miatt választják a külföldi egyetemeket. Motivációik között inkább a nyelvtanulás, a tapasztalatszerzés, az idegen kultúra megismerése, sőt későbbi külföldi munkavállalásuk megalapozása szerepel.[16]

Teichler egy 2007 márciusában megrendezett UNESCO Fórumon a hallgatói mobilitás nagyarányú növekedéséről számolt be, megemlítve az Erasmus programok nem kis szerepét ebben a növekedésben.[17]

A mobilitás egyéb típusai

Az eddig ismertettek nem szólnak a mobilitás egyéb típusairól. Alig találni olyan cikket, tanulmányt, amely a tanulmányok időbeni meghosszabbodásáról illetve lerövidüléséről, a képzési szintek közötti átlépésről, a hazai intézmények közötti ill. a szakok közötti mobilitásról szól. Pedig ezek is legalább olyan fontos elemei a Bolognának, mint a már felvázolt mobilitástípus. A tanulmányi időben való mobilitás megvalósul, csak éppen nem úgy, ahogyan kellene. Számos példát látunk arra, hogy a hallgatók kitolják a tanulmányi idejüket, de nem annak érdekében, hogy közben pl. munkatapasztalatra tegyenek szert, hanem inkább lustaságból. A tanulmányi idő lerövidítésére pedig szinte egyáltalán nincs lehetőség, ugyanis a tantervek kialakítása még mindig egymásra épülő kurzusokból áll.

Hogyan is lehetne elképzelni egy olyan rendszert, ahol a külföldre irányuló mobilitás tökéletesen megvalósul, miközben a hallgatónak nincs lehetősége saját intézményén belüli mozgásra vagy más hazai intézménybe való áthallgatásra? Milyen lenne az a rendszer, amelyben nem valósul meg a legkisebb veszteséggel járó szakváltás lehetősége? Nevetségesnek tűnnek ezek a feltevések, azonban Magyarországon – sajnos – ma ez a helyzet. Külföldre mehet a hallgató, egyre növekszik is az arányuk, azonban arra, hogy itthon mobil legyen, szinte nincs is lehetősége. Nem beszélve a kreditrendszer hazai adaptációjáról, amelynek alapvető lényege a mobilitás (és nemcsak a külföldi mobilitás) elősegítése lenne. A kreditrendszer hazai megvalósulása azonban nem felel meg ennek kritériumnak. Elmaradt a legfontosabb elem: a kreditrendszer beindításával együtt járó szemléletváltás. Ma tehát létezik egy olyan rendszer, amely formálisan ugyan működik, de a tartalmi követelmények hiányosak. A hazai mobilitás lehetetlenségének oka lehet a rövidlátó, túlélésre törekvő pénzügyi szempontokon túl az is, hogy az

intézmények nem bíznak meg egymásban, nem hiszik el, hogy egy adott tananyagot nemcsak ők tudnak megfelelően átadni, hanem egy másik intézményben oktató kollégák is képesek erre, ezért a kreditegyezmények rendszere sem épült ki. A legkézenfekvőbb megoldás, a szakmai törzsanyagok egységesítése, úgy tűnik, senkinek sem felel meg, pedig ezzel nagymértékben elősegítenék a hallgatók minden típusú mobilitását. Okként merülhet fel a szakváltás ellehetetlenítésével kapcsolatban, hogy az alapképzés hazai megvalósulása nem megfelelő. Az alapszakokból való továbblépési lehetőségek túl szűkre szabottak, a megszerzett BA/BSc végzettség túlságosan determinál bizonyos MA/MSc szakok irányába. Véleményünk szerint sok intézményben úgy alakították ki a két lépcsőt, hogy egyszerűen „kettévágták” az eddigi ötéves képzést, esetleg valamelyest felborították annak struktúráját. Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán volt-e értelme így a reformok bevezetésének?

Maradjunk az intézmény- ill. szakváltás és a keresztmobilitás problematikájánál, ugyanis a témánk ennek a kifejtését követeli meg. A kreditrendszer még arra sem jó, hogy egy adott intézményben megszerzett krediteket ellenőrizni tudja egy másik intézmény. A Műegyetemen már elindult egy olyan folyamat, amely abban segít a hallgatóknak, hogy már a felvételi előtt el tudják dönteni, érdemes-e egy adott helyre jelentkezni (bachelorról ill. főiskoláról masterre), vagy ez csak pénzkidobás.[18] Ez nagyon pozitív kezdeményezés, de hol van ez még a címben hirdetett „elektronikus kreditellenőrzéstől”! Itt ugyanis csak arról van szó, hogy a hallgató elektronikusan elküldi lecke könyve beszkenelt változatát, amelynek alapján ellenőrizhető a „felvételre való jogosultság/lehetőség”. A cikkben is megjelenik, hogy „egy egyetem méretű intézménynél ez jelentősen felgyorsítja a folyamatot, még akkor is, ha az indexek böngészése továbbra is emberi élőmunkát igényel”. [19] Ezt pedig az olvasó is beláthatja, véletlenül sem lehet elektronikus kreditellenőrzésnek nevezni, hiszen az azt jelentené, hogy az ETR-ekbe minden intézmény bele tudna pillantani annak érdekében, hogy ellenőrizze az elvégzett kurzusokat, tehát a követelményeknek való megfelelést. Hogy mi van elektronikus kreditellenőrzés helyett? Bonyolult kreditátviteli eljárás. Egységes kreditegyezmény megkötését egyetlen magyar felsőoktatási intézmény sem szorgalmazza, és csak néhány olyan intézmény található, amelynek Tanulmányi és Vizsgaszabályzatában egyáltalán szerepel ez a kifejezés.[20]

Hazánkban a 2002. január 1-jén hatályba lépett felsőoktatási törvénymódosítás által nyílt lehetőség a szakváltásra, előtte ugyanis ez nem szerepelt a törvényben.

A magyar egyetemek honlapjait böngészve számos szakváltással, kreditáttvitellel, tantárgy-elismertetéssel és tagozatváltási szabállyal, kérelmi formanyomtatvánnyal találkozhat az érdeklődő. A következőekben az ezekben fellelhető követelmények áttekintését kíséreljük meg a teljesség igénye nélkül. Általánosnak mondható, hogy a tantárgyak szakváltás esetén a megszerezhető kreditek maximum 25%-áig fogadhatók el; a Tanulmányi Bizottsághoz, főigazgatóhoz

vagy a dékánhoz kell kérelmet benyújtani szakváltás, tagozatváltás esetén, ami/ aki „indokolt esetben engedélyezheti” a váltást. Általában a tanulmányi idő alatt egy alkalommal kérhető a váltás és nem vonható vissza. A kérelemhez csatolni kell az indoklást és a leckekönyv másolatát. Egyes intézmények előírják, hogy a tanulmányok csak költségtérítéses képzésben folytathatók, egyesek kizárólag azonos képzési területéről vesznek csak át hallgatókat, mások megkövetelnek egy bizonyos tanulmányi átlagot, megint mások a felvételi tárgyak megegyezését, és a legtöbb intézményben több fórumon át kell vinni az ügyet. Terjedelmi korlátok miatt nem is folytatjuk a sort, hiszen ebből is jól látható a szakváltás, tagozatváltás fáradtságos ügyviteli folyamata, valamint a rendszer szinte átláthatatlan bonyolultsága. További probléma a szakváltással, hogy keresztfélèves képzések hiányában minimum fél év kiesést jelent a hallgató számára. Az áthallgatással kapcsolatban azonban már lényegesen pozitívabb „hozzaállással” találkozhatunk, ugyanis az intézményekben külön engedély nélkül lehetőségük nyílik a hallgatóknak az áthallgatásra annyi megszorítással, hogy a nem akkreditált intézményekben megszerzett tudás/kredit nem számítható be.[21]

Bologna és a tandíj

Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a tandíj mikor, milyen gyakran és milyen (nyomtatott vagy elektronikus) médiában szerepel, és azt is, hogy milyen kontextusban. Egyet bizonyosan állíthatunk: hazánkban a rendszerváltozást követően egyre gyakrabban bukkan fel a tandíj a hírekben, hol pozitív, hol pedig negatív felhanggal. Melyek azok a folyamatok, tendenciák, amelyek időről időre előhozzák a tandíj kérdését?

- A 20. század folyamán a felsőoktatás intézményrendszere átalakult, ugyanis megindult a felsőoktatás tömegesedése; az 1960-as évektől megkezdődött a nagy hallgatói létszámexpánzió. Ilyen nagyszámú hallgatói tömeget a jelenlegi finanszírozási rendszer keretei között, a hagyományos pedagógiai paradigma alapján lehetetlen minőségi oktatásban részesíteni.
- Megváltozott az állam felsőoktatásban betöltött szerepe is: a gazdasági prosperitás megakadásával az állam egyre inkább kivonult a felsőoktatásból, ami leginkább az anyagi források elapadásában jelentkezett. A kormányzatok tehát áttértek az indirekt irányításra. Az egyetemek rákényszerültek arra, hogy kiesett forrásaikat külső intézmények segítségével biztosítsák.[22] A kiesett források pótlásának eszköze lehet maga a tandíj is. (Magyarországi kutatások bizonyítják, hogy a jelenlegi tandíjmentes helyzetben is „kikényszerítik” az intézmények, hogy a hallgatók járuljanak hozzá képzésük költségeihez, ti. az intézmények számos területen költségtérítéses képzéseket indítanak. Így állhat elő az a helyzet, hogy a jelenlegi hallgatóknak megkö-

zelítőleg 50%-a fizet költségtérítést.[23] Emellett bevételt jelent jelenleg is a külföldi hallgatók költségtérítéses képzésben való részvétele.[24])

- Időről időre hallani a tandíj hallgatói motivációra gyakorolt jótékony hatásáról. Természetesen ebben is megoszlanak a vélemények, azonban nem lehet elvitatni, ha a hallgató meghatározott összeget fizet tanulmányaiért, befektetésként kezeli a felsőoktatásban eltöltött éveket, igyekszik minél jobb eredményt, minél nagyobb tudást elérni, hogy majd a munkaerőpiacon megtérüljenek anyagi és személyes befektetései. Azt nem állítjuk azonban, hogy a tandíj fizetése jobb vizsgaeredményt eredményezne. A tandíj fizetése nem utolsósorban a tanulmányok időbeni befejezését is elősegítené, így csökkenne az „emeritus hallgatók” aránya.

A fent leírt változások elengedhetlenné teszik a tandíjkérdés újragondolását, még akkor is, ha a kutatónak szembe kell néznie a többség ellenállásával. Egyes felsőoktatási kutatások kimutatták, hogy a tandíjbevételekből származó addicionális jövedelmek elengedhetetlenül fontosak az egyetemi működés számára.

Tandíj

Mit is nevezünk tandíjnak? Fontosnak tartunk egyféle definíciót megfogalmazni (azaz azt, hogy a jelen tanulmány írói milyen díjakat tekintenek tandíjnak), ugyanis a jelenlegi hazai politikai diskurzus előszeretettel öltözteti olyan ruhába a tandíj fogalmát, amely félreértésekre ad okot. Tandíj alatt mi minden olyan, a képzési költségekhez történő hozzájárulást értünk, melyet maga a hallgató vagy családja fizet.

Tandíj – rövid hazai történet.[25]

A tandíj magyarországi történetét kutatva, elsőként a leckepezéssel találkozunk. A leckepezést a Thun-féle reformok keretében vezették be. A rendelet értelmében a hallgatóknak előadáspénzt kellett fizetniük, előadásonként egy forintot. Később Trefort Ágoston közoktatási és vallásügyi miniszter is elkötelezett híve volt a tandíjfizetésnek, ugyanis véleménye szerint a szegény családok gyermekeit nem az alacsony összegű tandíj tartja vissza a felsőoktatástól, hanem a tanulással járó egyéb költségek terhe, melyeket elképzelése szerint ösztöndíjakkal és egyéb segélyekkel lehetne/kellene enyhíteni. (Részben egybecseng ez a mai felsőoktatáspolitikai irányelvekkel.) Trefort a tandíj melletti érvként hozta fel, hogy a leckepezés fizetése élénkíti a tanárok közötti versenyt is. A leckepezés 1890-ben szűnt meg, ugyanis nem váltotta be a kezdetekben hozzá fűzött reményeket, ti. nem élénkítette az oktatók közötti versenyt, sőt nemkívánatos hatásaként az oktatók közötti jövedelemkülönbségek megsokszorozódtak. A leckepezés 1890-es megszüntetése azonban nem jelentette azt, hogy a hallgatóknak ezután nem kellett

fizetniük felsőoktatási tanulmányaikért. A hallgatóknak az 1890-es évek után is kellett tandíjat fizetniük, amelynek összege az évek múltával egyre nőtt (meghaladva a kezdeti félévenkénti 30 forintot). A Horthy-korszak sem „kedvezett” a diákoknak a tandíj tekintetében. Az 1920-as években tandíj címén átlagosan 102 pengőt kellett fizetni, melyet még egyéb járulékos költségek is terheltek, így nem volt ritka, hogy a kezdeti tandíj a befizetéskor megkétszereződött, azaz sokszor 180–200 pengőre nőtt. 1941-ben történt meg elsőként a tandíjrendszer reformja; az addig is létező szociális juttatásokat szélesebb körben alkalmazták. A tandíj ekkor félévenként 128 pengő volt, ehhez jött még a 96 pengő összegű mellékdíj. Ez a tandíj differenciált volt, ugyanis a tehetősebb családból származók magasabb, míg a szegény családokból származók alacsonyabb tandíjat fizettek. Ehhez nagyon hasonló tandíjrendszer volt 1945 után is, egészen az 1960-as évek elejéig. 1963-ban döntöttek arról, hogy a kitűnő, jeles és jó eredményt elérő hallgatóknak nem kell tandíjat fizetniük, a rosszabb eredményt elérőknek azonban átlagosan 150–350 forint volt a tandíjuk. Az 1985-ös oktatási törvény mondta ki a felsőfokú alapképzés ingyenességét (bár érdemes megjegyezni, hogy nem teljesedett ki maradéktalanul az ingyenesség).

Kisebbségi módosításokkal ez a rendszer folytatódott a rendszerváltás után is. Az 1993-ban elfogadott törvény értelmében azonban a hallgatók tandíjat fizetnek, [26] de ezzel együtt kiemelték a kompenzációk fontosságát is. A törvény tandíjra vonatkozó része 1994-ben vált volna hatályossá, azonban elemi hiányosságokra, kidolgozatlanságra hivatkozva ezt elhalasztották. Egy 1995-ös kormányhatározat (Bokros-csomag) a tandíjfizetési kötelezettségről rendelkezett: kimondta, hogy 1995 őszétől a felsőoktatásban tanuló hallgatóknak tandíjat kell fizetniük. Az alaptandíjat a kormányrendelet havi 2000 forintban határozta meg, és felhatalmazta az egyes intézményeket, hogy az alaptandíj maximum négyszereséig ún. kiegészítő tandíjat állapíthatnak meg. A rendelet meghatározta a tandíjmentességben vagy tandíjkedvezményben részesülők arányát is: a hallgatók maximum 20%-a részesülhetett ebben a kedvezményben. 1996-ban ezt úgy módosították, hogy a tandíjfizetési kötelezettség csak az államilag finanszírozott felsőfokú képzésben tanuló hallgatókra terjedt ki. 1998-ban megemelték a tandíj összegét. Az 1998-as kormányváltást követően az Orbán-kormány eltörölte a tandíjat, és az első alapképzésben résztvevők tandíjmentességét tűzte ki célul. Az „első diploma ingyenessége” fennmaradt a 2002-es kormányváltás után is, ugyanakkor a hallgatók közel fele már költségtérítést fizetett. A második Gyurcsány-kormány már változtatni kívánt volna ezen, tervezve a felsőoktatási tandíj bevezetését.

Az azóta eltelt években többször vált éles vita tárgyává a tandíj kérdése, azonban eddig mindig győzött a nagyobb ellenállás. A 2008. márciusi referendumot követően egyértelművé vált, hogy a politikai érvek győztek a szakmai érvek felett.

A tandíj hatásai – érvek, ellenérvek

Az Európai Unió tagországainak nagy részében a hallgatóknak tandíjat kell fizetni. Nincs tandíj Luxemburgban, Dániában, Görögországban, Lengyelországban, Máltán és Csehországban. Vannak olyan országok is, ahol nincs ugyan tandíj, azonban a hallgatóknak tagsági díjat kell fizetni valamilyen hallgatói szervezetnek. Azokban az országokban pedig, amelyekben van tandíj, azt vagy a hallgatónak kell fizetni (akár diákhitel igénybevételeivel), vagy meghatározott hátrányok esetén átvállalja az oktatás költségét az állam.

Látjuk tehát, hogy a tandíj tekintetében igen színes Európa térképe, ám leszögezhető, hogy egyáltalán nincsenek kisebbségben azok az országok, amelyekben létező tandíjrendszer van.

Lássuk, milyen érveket és ellenérveket szoktak felhozni a tandíjrendszer bevezetése mellett és ellen.[27]

- Azok, aki felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, a munkaerőpiacon jobb/előnyösebb pozícióban vannak, magasabb jövedelmet érnek el. Azoknak pedig, akik a jövőben ilyen, jobb munkaerő-piaci pozícióra kívánnak szert tenni, hozzá kell járulniuk képzésük költségéhez, azt nem pusztán az adófizető állampolgároknak kell finanszírozniuk.
- A tandíj tanulásra ösztönöz, ugyanis a jó tanulmányi eredményt elérő diákoknak nem kell tandíjat fizetni, ill. tandíjukat ösztöndíjjal kompenzálják.
- A tandíj továbbá racionális szakválasztásra ösztönöz; a leendő hallgató maga térképezi fel a mindenkori munkaerő-piaci szükségleteket, ezáltal hosszú távon csökkenhet a pályamódosítók és pályaelhagyók száma, tehát megnő az egyén felelőssége.
- Az előbbivel összefüggésben tandíj fizetése esetén a hallgató saját képzésére, mint életre szóló befektetésre tekint.
- A tandíj következtében a hallgató nemcsak „passzív” elszenvetője, hanem aktív résztvevője az oktatásának, ugyanis ebben az esetben a hallgató fogyasztóvá válik, így az oktatás minősége is fontos szempont lesz számára. A hallgatónak ez a szemlélete az oktatási intézményeket fejlesztésekre és magas színvonalú oktatásra ösztönzi.
- A tandíj a mobilitás katalizátora (kifejtését lásd később).
- A tandíj a hallgatókat tanulmányuk időben mielőbbi és eredményes lezárására ösztönzi.

Ellenérvként szokás felhozni, hogy a költségtérítéses képzésekből nyert tapasztalatok azt mutatják, hogy a költségtérítés fizetése ellenére sem feltétlenül teljesít jobban a hallgató. Megjegyzendő, hogy ezek a kutatások olyan időben zajlottak, amikor nem volt lehetőség a költségtérítéses képzésből átlépni az államilag finanszírozott képzésbe, valamint a költségtérítéses hallgatók nem kaptak ösztöndíjat és különféle támogatásokat, tehát nem volt a jobb tanulmányi eredmény elérésére

motiváló tényező az esetükben. Nem elhanyagolható azok aránya sem, akik azért kerültek költségterítéses képzésbe, mert teljesítményük nem volt megfelelő az államilag támogatott képzések által támasztott követelményeknek.

- A tandíj ellenzői a társadalmi mobilitás gátját látják a tandíjban, amely egyúttal csökkenti az esélyegyenlőséget a hozzáférésben. (Ennek kiküszöbölésére szükséges megfelelő kompenzációs rendszer kidolgozása, amely elősegíti az esélyegyenlőséget.)
- Ellenérvként merül fel az is, hogy a fizetett adókból kell az államilag finanszírozott képzésekre járók tanítási költségét fedezni, mivel ezen hallgatók taníttatása a későbbiekben sokszorosán megtérül, a köz javát (is) szolgálja, az általuk később befizetett adón, értéktermelésen és a munkanélküliség csökkentésén keresztül.

További kérdésként merül fel a tandíj jellege. Azokat az országokat vizsgálva, amelyekben a hallgatóknak tandíjat kell fizetniük, a tandíjrendszer két típusát különböztetjük meg: differenciált és egységes tandíjat. Magyarországon is – ha a tandíj bevezetése mellett döntünk – dönteni kell arról is, hogy annak melyik típusát választjuk. Ha az egységes tandíjat, az azt jelenti, hogy mindenki ugyanolyan mértékben járul hozzá tanulmányaihoz. Amennyiben a differenciált tandíjat választjuk, különböző mértékű hozzájárulásokról beszélünk. A differenciálás alapja lehet pl. a diplomák eltérő munkaerő-piaci értéke, a hallgatók szociális helyzete, teljesítménye, ill. a képzési területek költségigényessége is. Nagyon úgy tűnik, hogy nem kell döntenünk a típusról, mivel a „nép” döntött arról, hogy egyáltalán ne legyen tandíj.

A tandíj relevanciája a magyar felsőoktatásban Semjén szerint: [28]

- A magyar felsőoktatás finanszírozása a rendszerváltás óta fokozatosan csökken, már jelentősen alulfinanszírozott, olyannyira, hogy ez veszélyezteti az oktatás minőségét, valamint a magyar felsőoktatás versenyképességét.
- A mai magyar gazdasági helyzet nem teszi lehetővé, hogy a forráshiányokat a költségvetés terhére csökkentésük.
- A piac magasan értékeli, jutalmazza a felsőfokú végzettséget, magas az ún. megtérülési ráta.
- Magyarországon is eltérőek a felsőfokú végzettségek megtérülési rátái.
- Magyarországon is lehetőség van olyan tandíjrendszer bevezetésére, amely nem csökkenti az esélyegyenlőséget, mindeközben pedig hozzájárul az egyetemi költségvetési hiány csökkentéséhez (pl. halasztott fizetésű tandíj, diákhitel stb.).
- Végül Semjén megjegyzi, hogy megfelelő politikai kommunikációval elérhető a széles körű társadalmi támogatottság.

Fenti elemzéseinkből jól látható a tandíjkérdés összetettsége: milyen legyen a bevezetett rendszer, ki fizessen, mennyit fizessen, mikor fizessen, milyen legyen a támogatások rendszere, a kompenzációs rendszer. És ez csak néhány kérdés!

A magyar tandíjrendszer kidolgozásánál mindenképpen figyelembe kell venni a Bologna-folyamat követelményeit, valamint elengedhetetlenül fontos azokat a támogatások, kompenzációk összefüggésrendszerébe helyezni. A tandíjkérdés fontos eleme ez, ugyanis ellenérvként az esélyegyenlőség csökkenését, a rosszabb szociális-gazdasági háttérű hallgatók kiszorulását szokták felhozni, ám egy jól megtervezett és jól működő kompenzációs rendszerrel ezt hatékonyan el lehet kerülni.

Barakonyi Károly írja: *„Elhibázott lenne, ha a tandíjban egyidejűleg, összesmosva érvényesítenénk a Bologna-folyamat mobilitási céljainak érvényesülését, az oktatás költségeihez való hozzájárulást, a jobb teljesítményre való ösztönzést, a szociális rászorultság miatti kompenzációt. Külön csatornába terelésükkel viszont az elkülönített érdekek jobban érvényesíthetők, ugyanakkor az érintett (rászorult) személyek esetében is igazságosabban, követhető módon összegződnek a kompenzációs hatások. Mindezekhez adódnak az egyéb kompenzációs lehetőségek.”* [29]

A fenti elvek megvalósulását Barakonyi egy ún. többcsatornás rendszerben látja, amelyben megvalósul a térítések és támogatások rendszerének elkülönítése. Fő elvként az fogalmazható meg, hogy a tandíjfizetés minden hallgató számára kötelező (így minden hallgatóban kialakul az a tudat, hogy hozzájárul oktatási költségeihez, oktatása nem a gondoskodó állam ingyenes juttatása, önmagának is felelősséggel tartozik), két fő eleme pedig a következő: a központi költségvetést és magát az intézményt illető rész. Az intézménynél maradó rész az ösztöndíjak kifizetésére, a szociális támogatásokra, valamint az egyetem fejlesztésére szolgál. Az egyes részek megoszlását, ugyanúgy, mint a tandíj összegét, az egyetemek határoznák meg bizonyos keretek között. A modell értelmében a központi költségvetést megillető rész bizonyos hányadát redisztribúció útján az állam „visszatulja” az egyetemeknek.

A tandíj és a mobilitás kapcsolata

Ismertetve a tandíj és a mobilitás problémakörét, úgy véljük, kitűnik a kettő igen szoros kapcsolata. Sokan a tandíjban csak a különböző költségeket látják, ám hogy a jövő nemzedéke tudatos és – tegyük hozzá – felelős munkavállalóként lépjen ki a munkaerőpiacra, túl kell nőni ezen a szűk látókörű megközelítésen. A tandíj jelentőségét többek között abban látjuk, hogy pozitív hatással van a mobilitásra, ezzel együtt hozzájárul a Bologna-célkitűzések szélesebb körű megvalósulásához. A tandíj nem csupán racionális választásra ösztönöz, hanem múltbéli, racionálisnak látszó választásunk újragondolására, módosítására is készítet.

Röviden úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a tandíj a külföldi hallgatói mobilitás finanszírozásának egyik alapja, valamint racionális szakválasztásra/szakváltásra ösztönző eszköz.

Racionális szakválasztáson/szakváltáson értjük a szak-, tagozat- és intézményváltást is. A tandíj elősegíti azt a korrekciót, amelyet a hallgató tanulmányi ideje alatt tesz, felismerve képességeit, érdeklődési körét, adott esetben pedig a munkaerő-piaci igények változását. Teszi ezt azért, hogy a befektetett anyagi, időbeli erőforrásai, a tudásjavak megszerzésébe fektetett energia, idő és pénz a jövőben megtérüljön. Annak érdekében, hogy ez megvalósuljon, szükséges a tandíj, tehát az, hogy a hallgató az oktatás költségeit részben maga viselje, ne pedig állami juttatásként kapja. Ha a hallgató maga méri fel a munkaerőpiac igényeit, és saját felelőssége lesz a választása, szüksége van egy olyan rendszerre, amely segít a választásban, egyféle terelő funkcióval bír. Jelen esetben a tandíj betölti ezt a szerepet, mivel a hallgató személyes, életre szóló beruházásként tekint a tanulmányaira, amelynek a kockázatát is ő viseli. Amennyiben nem a hallgató viseli ennek a kockázatát, a tandíj már nem tölti be ezt a funkcióját.[30]

Elvetjük tehát azt a felfogást, amely szerint az állam „kötelessége” finanszírozni a magasan kvalifikált munkaerő kiképzését. Nem értünk egyet Vizvári Béla téziseivel, különösen az alábbi kettővel:

„2. tézis: *Közérdek, hogy diplomát a társadalom legrátermettebb tagjai szerezzenek, azaz teljesül a közjóságság azon kritériuma, hogy a diploma megszerzéséből „nem lehet kizárni azokat, akik nem tudnak vagy nem hajlandóak fizetni” érte.*

Továbbá, ebből a tézisből az a következtetés is levonható, hogy:

3. tézis: *A felsőoktatást alapvetően az államnak kell finanszíroznia.”* [31]

Véleményünk szerint az állami finanszírozás nem felel meg a mai kor követelményeinek sem a társadalom, sem az intézmények, sem a hallgatók szempontjából. Kifejezetten gátja a mobilitásnak, főként a racionális szak-, tagozat- és intézményváltásnak. Abban az esetben, ha a hallgató tandíjat fizet, azaz tanulmányaira befektetésként tekint, mindenképpen olyan szakot és intézményt fog választani, ahol olyan tudást sajátíthat el, amely a munkaerőpiacon jó eséllyel kamatoztatható, tehát befektetése megtérül. A tandíj ugyanakkor arra is ösztönzi a hallgatót, hogy befektetésének gyümölcsét minél hamarabb „learathassa”, azaz tanulmányait „rendes” időben befejezze, nem tolva ki így a munkába állás időpontját. A tandíj a mobilitás katalizátora is, amennyiben a hallgató – folyamatosan felmérve a piaci igényeket – tanulmányai ideje alatt szakot/tudományterületet változtat (különösen aktuális ez az alapszakról a mesterlépcsőbe való átlépésnél). Folyamatosan változó gazdaságunk és a globális piac permanensen változó igényeket is támaszt, így előfordulhat, hogy a hallgató kezdeti szakjához képest a piaci igényeknek megfelelően változtat – hiszen befektetései csak így térülhetnek meg. Abban az esetben pedig, ha nincs egy olyan ösztönző rendszer, mint a

tandíj, a fent ismertetett folyamatok el sem indulnak, vagy ha el is indulnak, nem töltik be azt a szerepet, amelyet várnánk. Tapasztalhatjuk ugyanis, hogy a hallgatók nagy része – Kirchoff törvénye szerint – a kisebb ellenállás felé mozdul, azaz olyan szakot és intézményt választ, amelyet a legkisebb ráfordítással könnyedén abszolválhat. A jelenlegi rendszerben elenyésző azoknak a hallgatóknak a száma, akik képességeik és a piac igényeinek ismeretében választanak szakterületet (intézményt és szakot egyaránt). Hozzá kell azonban tenni, hogy a tandíj olyan ösztöndíj- és diákhitelrendszerrel együtt bevezetve érheti csak el hatását, amely nem zárja ki a társadalmi mobilitást a hátrányos helyzetűek esetében. Náluk a tandíj nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, nem ösztönzi őket racionális szakválasztásra, szakváltásra, ill. a munkaerő-piaci igények feltárására, hanem kizárja őket a rendszerből. A tandíj önmagában azokra a középosztályba tartozó hallgatókra hat ösztönzőleg, akiknek megvannak az anyagi kondícióik tanulmányaik finanszírozására. A felső osztályt szintén nem tudja jelentősen befolyásolni, mivel az ide tartozó fiatalok (illetve szüleik) alapvetően rendelkeznek a racionális szakválasztás képességével, vagy ha nem, akkor meg teljesen mindegy számunkra, hogy fizetőképessé szakmát szereznek-e, mivel számíthatnak a szüleik támogatására.

A Lisszaboni Szerződés értelmében az Európai Unió lesz 2010-re a világ legversenyképesebb régiója. Hogy ez a vízió, ha nem is 2010-re, de valamikor a belátható jövőben megvalósuljon, gyökeres változásokra van szükség. Az alapoknál kell kezdeni, ami ebben az esetben a felsőoktatási rendszer reformját jelenti, amit vezető politikusok 1999-ben Bolognában el is fogadtak. A reform egyik pillére a hallgatói mobilitás, ám ahhoz, hogy ez hatékonyan megvalósuljon, szükséges a felsőoktatási tandíj bevezetése (természetesen kompenzációkkal kiegészítve).

Összegzés

Tanulmányunk címében három közismert és napjainkban sokat használt fogalmat sorakoztattunk fel. Első okunk e három fogalom együttes tárgyalására, hogy napjainkban a Bologna-folyamat hozta felszínre a mobilitás és a tandíj kérdéskörét. A Bologna-nyilatkozatok egyértelműen fogalmaznak mindkét témáról; kiemelik mind a mobilitás, mind pedig a tandíj fontosságát, a tandíjnak az oktatás minőségére gyakorolt pozitív hatásait. A Bologna-folyamat hazánkban is életre hívott olyan változásokat, változtatásokat, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy itthon is színvonalas felsőoktatási „piac” valósuljon meg. Piacról, tudáspiacról beszélhetünk, ugyanis a globalizáció nem hagyta az oktatást sem érintetlenül, mára már minden egyetem a leendő hallgatóiért verseng. A hallgató pedig azt az intézményt választja – legyen az akár hazai, akár külföldi –, amelyik számára a legjobb lehetőségeket biztosítja. Másik alapos indokunk e három fogalom egybefűzésére, hogy véleményünk szerint a Bologna-folyamat mint cél, csak a

mobilitás kiteljesedésével és a hallgatói tandíj bevezetésével válhat valóra, csak ebben az esetben töltheti be maradéktalanul a szerepét.

Lássuk, milyen fő hiányosságokkal találkozhatunk a felsőoktatási rendszerünkben, amelyek a Bologna-folyamat kiteljesülésének akadályaként jelennek meg:

- (1) Mobilitás alatt nem csupán a külföldre vagy külföldről hazánkba irányuló mobilitást értjük. Fontos hangsúlyt fektetni az egyéb mobilitási típusokra is (mint pl. keresztmobilitás, longitudinális mobilitás, vertikális mobilitás, szakváltás stb.).
- (2) Örvedetes, hogy hazánk szép számmal fogad külföldi hallgatókat, ám e csoport jelentős hányada magyar nyelvű oktatásban vesz részt – tehát nagyrészt határon túli magyarokat érint. Az egyetemek csak akkor vehetik fel nyugati társaikkal a versenyt, ha jelentősen bővítik idegen nyelvű kurzusaik számát.
- (3) Bővíteni kell azon hallgatók körét, akik külföldi ösztöndíjban részesülnek. Jelenleg a hátrányos helyzetű hallgatók töredéke részesül csak ösztöndíjban. A tandíjrendszer bevezetésével egyúttal lehetőség nyílna ezeknek a hallgatóknak az anyagi támogatására is.
- (4) Ahhoz, hogy az intézmények közötti mobilitás megvalósuljon, egyszerű és gyors kreditátviteli rendszert kell kidolgozni, olyat, ami nem retenti vissza a hallgatót eredeti tervétől. Szemléletváltás is szükséges ehhez, ugyanis máig él az oktatókban az a hit, hogy a tananyagot csak ő tudja megtanítani, így ha a hallgató át is küzdi magát a bürokrácia kusza ösvényén, gyakran „stigmatizált” hallgatóvá válik.
- (5) Hazánkban a kreditegyezmények.[32] használata egyáltalán nem nevezhető elterjedtnek, a kreditek intézmények/szakok közötti átviteléről a tanszékek, oktatók döntenek.
- (6) Szintén túlságosan bonyolult a szakváltást megelőző procedúra is.
- (7) A mobilitás elősegítésére egységesíteni kell a törzsanyagokat. Ma nem ritka az sem, hogy a hallgatónak ún. „különbözeti vizsgát” kell tenni egyes tantárgyakból. Ez elkerülhető akkor, ha a törzsanyagok megegyeznek.
- (8) Szükséges a lineáris képzés „Bologna-kompatibilis” kialakítása. Csökkenteni szükséges azoknak a tárgyaknak a számát, amelyek egymásra épülnek, könnyebbé téve így a képzésen belüli mozgást.
- (9) Végül egyik legsürgetőbb feladatnak tartjuk a tandíj bevezetését. A tandíjrendszer bevezetése mellett ugyanolyan fontos a megfelelő ösztöndíjrendszer kidolgozása is, amely nélkül a tandíj nem érheti el a kívánt hatását.

A magyar felsőoktatásnak nagy utat kell még ahhoz bejárnia, hogy a Bologna Nyilatkozatban (és az azt követő nyilatkozatokban) megfogalmazott célok valóra váljanak. Mi azokat a teendőket/hiányosságokat vettük górcső alá, amelyek a mo-

bilitással és a tandíjjal szorosan összefüggenek. Reményeink szerint rámutattunk azokra a hiányosságokra, amelyek nemcsak hosszú, de rövid távon is számos nehézséget okoz(hat)nak hallgatóknak, intézményeknek egyaránt – ezeken keresztül pedig a magyar felsőoktatásnak.

Jegyzetek

- [1] Hrubos Ildikó, „A 20. század egyeteme. Egy új társadalmi szerződés felé,” *Educatio* (2006): 665–681.
- [2] Szarka Judit, *Student mobility in the EU*, <http://www.cceol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id=C939FDEB-0EDF-4FE1-B3E5-74EB842C05562003> (letöltve az internetről 2008. február 19.)
- [3] Halász Gábor, *Lisszabon és az egyetemek: az Európai Unió formálódó felsőoktatási politikája*, http://www.oktatas2010.oki.hu/attachments/hg_vitairat_ver01_ebbol_kene_pdf.pdf (letöltve az internetről 2008. december 22.)
- [4] *Oktatás és Képzés 2010 – EU oktatási munkaprogram*, <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1026> (letöltve az internetről 2008. december 22.)
- [5] *Tanács és a Bizottság 2008. évi közös időközi jelentése az „Oktatás és képzés 2010” munkaprogram megvalósításáról*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:086:1:31:HU:PDF> (letöltve az internetről 2008. december 22.)
- [6] Már az 1999-es Bologna Nyilatkozat középpontjában is a hallgatói mobilitás megteremtése állt, ezt 2001-ben megerősítette a Prágai Nyilatkozat, mely már konkrét stratégiai célokat fogalmaz meg a mobilitás előtt álló akadályok eltávolításával kapcsolatban. Két évvel később a Grazi Deklaráció az ECTS rendszer fontosságát hangsúlyozta a hallgatói mobilitás megteremtésének elősegítésében. A Berlieni Nyilatkozat pedig a mobilitás kérdését kiterjeszti a doktori és posztdoktori szintekre is. A Bergeni Találkozón ismételten megjelenik a hallgatói és oktatói mobilitás megvalósulásának alapvető célként való megfogalmazása – itt az előzőekhez mérten konkrétan kifejtve a megvalósításra irányuló célkitűzéseket.
- [7] Teichler, Ulrich, *The changing role of student mobility*, UNESCO, <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001578/157818e.pdf> (letöltve az internetről 2008. február 11.)
- [8] Barakonyi Károly, „EFT kompatibilis mesterszakok,” *Iskolakultúra* (2006): 90–109.
- [9] Hatos Pál, *Nemzetközi hallgatói mobilitás: magyarországi helyzetkép*, www.scholarship.hu/static/rolunk/megjelenesek/mobilkonyv/hazaihelyzetkep.pdf (letöltve az internetről 2008. február 21.)
- [10] A nemzetközi hallgatói mobilitási programokban résztvevő hallgatók száma 1,7 millió (2001). Az egyes országokból külföldön tanulók aránya az összes felsőoktatásban résztvevő hallgatói létszám arányában igen eltérőek. Külföldön tanulók alacsony aránya jellemző: USA 0,2%, Lengyelország 1,1%, Egyesült Királyság 1,2%, Átlagos: Magyarország 2,2% Németország 2,6%, Olaszország 2,3%, Franciaország 2,3%, Finnország 2,3%. A legmagasabb arányban: Szlovák Köztársaság 6,2%, Svájc 4,9%, Ausztria 4,4%, Svédország 4,2% – 2001-ben.
- [11] Böhm Júlia: *Külföldi hallgatók hazánkban: honnan hová?* http://www.felvi.hu/index.ofi?mfa_id=423&hir_id=7844&oldal=1 (letöltve az internetről 2008. április 11.)
- [12] Hatos Pál, *A magyar felsőoktatás és a nemzetközi hallgatói mobilitás*, http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/823B093D-BBA1-4490-AB24-A3CEB5AD44E7/0/6941_050406_oszton-dij_hatos.ppt (letöltve az internetről 2008. augusztus 10.)
- [13] Böhm Júlia: *Külföldi hallgatók hazánkban: honnan hová?* http://www.felvi.hu/index.ofi?mfa_id=423&hir_id=7844&oldal=1 (letöltve az internetről 2008. április 11.)

- [14] Hatos Pál, *Nemzetközi hallgatói mobilitás: magyarországi helyzetkép*, www.scholarship.hu/static/rolunk/megjelenesek/mobilkonyv/hazaihelyzetkep.pdf (letöltve az internetről 2008. február 21.)
- [15] Hatos Pál, *Az új felsőoktatási törvény mobilitással és ösztöndíjakkal kapcsolatos rendelkezései*, <http://www.scholarship.hu/static/rolunk/megjelenesek/mobilkonyv/mobilitaszujftvben.pdf> (letöltve az internetről 2008. április 06.)
- [16] Csekei László, *Bologna mobillá tesz? Egy német felmérés tanulságai*, http://www.felvi.hu/index.ofi?mfa_id=89&hir_id=7827 (letöltve az internetről 2008. december 22.) és Csekei László, *Nemzetközi mobilitás a bolognai képzési struktúrában*, http://www.felvi.hu/index.ofi?mfa_id=423&hir_id=8911 (letöltve az internetről 2008. február 16.)
- [17] Teichler, Ulrich, *The changing role of student mobility*, UNESCO, <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001578/157818e.pdf> (letöltve az internetről 2008. február 11.)
- [18] *Új szolgáltatás a Műegyetemen*. http://gazdasag.ma.hu/tart/cikk/c/0/3813/1/gazdasag/Egyszerubb_tanulas_szakvaltas_elektronikus_kreditellenorzessel (letöltve az internetről 2008. április 19.)
- [19] *Új szolgáltatás a Műegyetemen*. http://gazdasag.ma.hu/tart/cikk/c/0/3813/1/gazdasag/Egyszerubb_tanulas_szakvaltas_elektronikus_kreditellenorzessel (letöltve az internetről 2008. április 19.)
- [20] Pl. Dunaújvárosi Főiskola, Rendőrtisztí Főiskola, Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar Tanulmányi és Vizsgaszabályzataiban, és ott is csak említésszerűen szerepel a kreditegyezmény kifejezés.
- [21] Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Szegedi Tudományegyetem, Nyíregyházi Főiskola, Pécsi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem Szervezeti és Működési Szabályzatai valamint Tanulmányi és Vizsgaszabályzatai alapján.
- [22] A finanszírozás diverzifikáltsága jól kitapintható a vállalkozó egyetem „ideáltípusa” esetében.
- [23] Barakonyi Károly, *Rendszerváltás a felsőoktatásban. Bologna-folyamat, modernizáció* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004), 285.
- [24] Hatos Pál, *Nemzetközi hallgatói mobilitás: magyarországi helyzetkép*, www.scholarship.hu/static/rolunk/megjelenesek/mobilkonyv/hazaihelyzetkep.pdf (letöltve az internetről 2008. február 21.)
- [25] A tandíjtörténet áttekintésekor nagyrészt Ladányi Andor 2007-es cikkére támaszkodunk: Ladányi Andor, „Tandíjtörténet: Jövője van,” *Magyar Narancs* (2007), <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=14607> (letöltve az internetről 2008. április 04.)
- [26] Polónyi István, *Az oktatás gazdaságtana* (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 308.
- [27] Barakonyi, Joób és Semjén munkái nyomán:
 Barakonyi Károly, „Az autópálya ingyenes”, *Élet és Irodalom* (2005), <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=AGORA0549&article=2005-1211-1744-39COUO> (letöltve az internetről 2007. december 05.);
 Barakonyi Károly, „Bologna: Kiért szól a harang?”, *Élet és Irodalom* (2004), <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0445&article=2004-1108-1034-28EKFP> (letöltve az internetről 2007. december 05.);
 Joób Sándor, *Tandij: tények, érvek, ellenérvek*, <http://index.hu/politika/belfold/tandij9769/> (letöltve az internetről 2008. december 22.);
 Semjén András, „Tandij vagy tandijmentesség Angliában?” *Élet és Irodalom* (2004), <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0408&article=2004-0223-0923-13UMST> (letöltve az internetről 2008. 03. 03.);
 Semjén András, *Magánfinanszírozás és tandij a felsőoktatásban* (előadás), <http://econ.core.hu/doc/felhiv/szirak06/semjen.ppt#47>, (letöltve az internetről 2008. február 11.)

- [28] Semjén András, *Magánfinanszírozás és tandíj a felsőoktatásban* (előadás), <http://econ.core.hu/doc/felhiv/szirak06/semjen.ppt#47>, (letöltve az internetről 2008. február 11.)
- [29] Barakonyi Károly, *Rendszerváltás a felsőoktatásban. Bologna-folyamat, modernizáció* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004), 286.
- [30] Barakonyi Károly, „Az autópálya ingyenes”, *Élet és Irodalom* (2005), <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=AGORA0549&article=2005-1211-1744-39COUO> (letöltve az internetről 2007. december 05.)
- [31] Vizvári Béla, „A magyar felsőoktatás valódi finanszírozási kérdései”, *Polgári Szemle* (2005), http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=57&page=2 (letöltve az internetről 2008. április 12.)
- [32] „Egyes iskolák egy bizonyos időpontban elvégzik programjaik tartalmi összehasonlítását, megegyeznek a tárgyi vagy moduláris ekvivalenciában, s a hallgatói cserékben ettől kezdve automatikus elfogadás, ekvivalencia érvényesül.” – Temesi József, „A felsőoktatási kreditrendszer, a képzési keretrendszer és az ekvivalencia összefüggései”, *Educatio* (2007): 228.

MARTON, MELINDA–PAKU, ÁRON

BOLOGNA PROCESS, STUDENT MOBILIZATION, TUITION FEE

Since it was signed, the Declaration Bologna (as the posterior documents) became perceived of all observers in many scientific and public life arguments. We analyse the connection between the mobility of students and school fees affected by the bologna process. We demonstrate its positive affects to students' mobility, not ignoring its negative affects on some social groups. (We touch on the matter of subsidy to reduce or compensate school fees.) Our goal is to call people's attention on the importance of these two issues and to make these misty topics clear for everyone.